

Голові спеціалізованої вченої ради К 74.053.01
в Уманському державному педагогічному
університеті імені Павла Тичини

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора педагогічних наук, професора

Пустовіта Григорія Петровича

на дисертаційне дослідження Ілішової Ольги Миколаївни

**„Виховання культури міжетнічних стосунків підлітків у позашкільних
навчальних закладах”**

представлене на здобуття наукового ступеня

кандидата педагогічних наук

за спеціальністю 13.00.07 – теорія і методика виховання.

**1. Актуальність теми виконаної роботи та її зв'язок із
галузевими науковими програмами.**

Актуальність рецензованого дослідження обумовлюється сутнісними характеристиками тенденцій загострення соціальних негараздів, зростанням соціальної напруги в сучасному українському суспільстві спричинених складними як внутрішніми політичними і соціально-економічними умовами, так і на жаль, зовнішньо політичними чинниками, що в результаті зумовлює необхідність підвищення ефективності виховної роботи у навчальних закладах різних рівнів, зокрема і у позашкільних навчальних закладах. Завдяки органічному поєднанню різних форм навчально-виховної діяльності з організацією змістовного дозвілля підлітків у позашкільному навчальному закладі поряд з розв'язанням проблем їхнього виховання і розвитку у вільний від навчання у загальноосвітній школі час, допрофесійної підготовки, створюються ефективні умови для виховання культури міжетнічних стосунків.

На позитивну оцінку заслуговує здійснений дисертанткою аналіз сучасної педагогічної теорії і практики навчально-виховної діяльності позашкільних навчальних закладів з розв'язання проблем виховання культури міжетнічних стосунків, що розглядається дисертанткою як міждисциплінарна проблема й вивчалася нею в контексті різних наукових галузей. З цих позицій здійснене Ілішовою Ольгою Миколаївною дисертаційне дослідження є актуальним, а головне, надзвичайно своєчасним. Останнє ґрунтовно підтверджено результатами здійсненого дисертаційного дослідження, зокрема зробленими висновками на основі систематизації й аналізу сучасного науково-методичного забезпечення виховання культури міжетнічних стосунків підлітків у позашкільних навчальних закладах, опублікованих дотичних до проблеми дослідження наукових праць, які ще раз акцентують увагу на тому, що на сьогодні відсутні системні наукові пошуки з розв'язання цієї актуальної психолого-педагогічної і соціально-педагогічної проблем.

Крім цього, дослідження Ілішової Ольги Миколаївни набуває ще більшої актуальності у контексті комплексної теми кафедри соціальної педагогіки Бердянського державного педагогічного університету “Системний

підхід до професійного й особистісного становлення майбутнього соціального педагога в умовах вищого навчального закладу” та спільного європейського проекту Темпус-IV “Aus und Weiterbildung für Pädagogen und Bildungsmanager im Bereich Diversity” (“Підготовка педагогів та освітніх менеджерів до роботи з гетерогенними групами й організаціями”).

2. Найбільш істотні наукові результати, що містяться в дисертації.

У результаті дослідження дисертанткою:

- на основі аналізу як вітчизняних, так і зарубіжних наукових джерел та практики виховної діяльності позашкільних навчальних закладів уточнено сутність провідних підходів виховання культури міжетнічних стосунків підлітків у позашкільних навчальних закладах;

- теоретично обґрунтовано, розроблено й експериментально апробовано методику виховання культури міжетнічних стосунків підлітків у позашкільних навчальних закладах, складовими якої є: навчально-виховний зміст; наукові підходи (системний, особистісно зорієнтований, діяльнісний, творчий, культурологічний); принципи (гуманізації виховного процесу, інтеркультурності (або полікультурності) виховання, толерантності; етнічності, опора на кращий досвід) та педагогічні умови виховання досліджуваного феномена;

- удосконалено методику діагностування рівнів вихованості культури міжетнічних стосунків підлітків; зміст, принципи, форми й методи як складові методики виховання культури міжетнічних стосунків підлітків у позашкільних навчальних закладах;

- розроблено навчально-методичне забезпечення для педагогів, керівників гуртків позашкільних навчальних закладів з виховання культури міжетнічних стосунків та у процес професійної підготовки студентів вищих навчальних закладів напряму 6.010106 “Соціальна педагогіка” спецкурсу “Виховання культури міжетнічних стосунків учнівської молоді”.

3. Нові факти, одержані здобувачем.

Дисертаційна робота Ілішової Ольги Миколаївни „Виховання культури міжетнічних стосунків підлітків у позашкільних навчальних закладах”, за нашим висновком є системним, логічно вибудованим і комплексним теоретико-методичним дослідженням, у якому завдяки аналізу вітчизняної і зарубіжної філософської, психологічної, педагогічної літератури, широкої педагогічної практики діяльності позашкільних навчальних закладів здійснено ґрунтовну систематизацію фактичного матеріалу із значної кількості джерел нормативно-правового, наукового та навчально-методичного характеру, у яких частково розкриваються окремі питання виховання культури міжетнічних стосунків підлітків у позашкільних навчальних закладах. Так, у переліку літератури, що використовувалася під час написання дисертації представлено 308 найменувань, з них 5 – іноземною

мовою. Такий ґрунтовний за змістом і напрямками розкриття наукових проблем перелік посилань є підставою для висновку про її ерудованість, а відтак, ґрунтовність теоретико-методичних засад виконаного дослідження.

Позитивної оцінки заслуговують вперше теоретично обґрунтована, розроблена та експериментально апробована методика виховання культури міжетнічних стосунків підлітків у позашкільних навчальних закладах, складовими якої є: навчально-виховний зміст; наукові підходи (системний, особистісно зорієнтований, діяльнісний, творчий, культурологічний); принципи (гуманізації виховного процесу, інтеркультурності (або полікультурності) виховання, толерантності; етнічності, опора на кращий досвід); педагогічні умови (гуманізація виховного процесу з урахуванням особливостей близького етнонаціонального оточення підлітків; співпраця позашкільного навчального закладу з іншими соціальними інститутами виховання, які організують і регулюють суспільне життя; теоретико-методична та організаційна підготовка керівників позашкільних навчальних закладів до організації навчально-виховної діяльності з підвищення рівня культури міжетнічних стосунків підлітків); функції (пізнавально-гносеологічна, філософсько-культурологічна, психолого-розвивальна, виховна, ціннісно-нормативна, комунікативно-регулятивна, корекційна), форми та методи; визначено й охарактеризовано критерії (інформаційно-пізнавальний, мотиваційно-позиційний, діяльнісно-поведінковий), показники та рівні (високий, середній, достатній, низький) вихованості культури міжетнічних стосунків підлітків;

Важливою позитивним боком здійсненого Ілішовою Ольгою Миколаївною дослідження є уточнення поняттєво-категоріального апарату, зокрема сутність феномена “виховання культури міжетнічних стосунків підлітків у позашкільних навчальних закладах” як цілеспрямована та педагогічно керована діяльність позашкільних навчальних закладів, яка спрямована на оволодіння підлітками високим рівнем знань щодо загальнолюдської та загальнонаціональної культури; розвиток системи матеріальних та духовних цінностей; формування умінь та навичок міжетнічних, економічних і духовних стосунків, дотримання гуманістичних позицій у спілкуванні та взаємодії з людьми різних національностей в умовах неприпустимості будь-якої зневаги до мови, національної символіки, культури інших етносів;

Заслуговує на увагу і позитивну оцінку удосконалена методика діагностування рівнів вихованості культури міжетнічних стосунків підлітків; зміст, принципи, форми й методи як складові методики виховання культури міжетнічних стосунків підлітків у позашкільних навчальних закладах.

4. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Аналіз тексту дисертації і змісту автореферату Ілішової Ольги Миколаївни „Виховання культури міжетнічних стосунків підлітків у позашкільних навчальних закладах”, здійснених нею публікацій дають

підстави для висновку про певну наукову зрілість дисертантки, що дало змогу теоретично обґрунтувати і довести на практиці достовірність викладених нею результатів.

Обґрунтованість наукових положень представлених дисертанткою, коректне з наукової точки зору опрацювання експериментальних даних як на констатувальному, так і на формувальному етапах дослідження, сформульованих висновків у дисертації, а також їх практична значущість для розвитку теорії і методики виховання, зокрема виховання культури міжетнічних стосунків підлітків у позашкільних навчальних закладах забезпечуються належною теоретико-методичною базою, ґрунтовним вивченням і критичним аналізом наукових праць, практики виховної роботи у цих навчальних закладах. Відтак, зазначене вище у сукупності дає підстави позитивно оцінити результати здійсненого дослідження.

Крім цього, як позитив, слід акцентувати увагу на комплексному застосуванні дисертанткою загальнонаукових та спеціальних методів, як-то: теоретичних, емпіричних і статистичних. У сукупності викладене вище дає підстави стверджувати, що наукові положення, висновки і результати дисертаційного дослідження Ілішової Ольги Миколаївни „Виховання культури міжетнічних стосунків підлітків у позашкільних навчальних закладах”, достатньо обґрунтовані, експериментально перевірені й аргументовані та логічно розкриті.

5. Значення для науки і практики отриманих автором результатів.

Дисертаційне дослідження Ілішової Ольги Миколаївни „Виховання культури міжетнічних стосунків підлітків у позашкільних навчальних закладах” містить нові, раніше не досліджені і до сьогодні не захищені наукові положення, а досягнуті нею результати у сукупності розв’язують актуальне науково-методичне завдання, сутність якого полягала у здійсненні цілісного і системного аналізу теорії та практики виховання культури міжетнічних стосунків підлітків у позашкільних навчальних закладах. Слід відзначити як позитив, що дисертанткою обґрунтовано, розроблено і впроваджено в практику роботи позашкільних навчальних закладів методичку виховання культури міжетнічних стосунків підлітків у позашкільних навчальних закладах, основні положення якої можуть бути використані під час підготовки методичних рекомендацій для керівників гуртків позашкільних навчальних закладів з виховання культури міжетнічних стосунків, а також впровадженні в процес професійної підготовки студентів ВНЗ напряму 6.010106 “Соціальна педагогіка” спецкурсу “Виховання культури міжетнічних стосунків учнівської молоді”.

Позитивним боком результатів дослідження є впроваджено у практику роботи Міської станції юних техніків м. Дніпропетровськ (довідка № 12 від 23.02.2016 р.); Центру дитячо-юнацької творчості м. Бердянськ Запорізької обл. (довідка № 18 від 23.02.2016 р.); Міського центру художньо-естетичної творчості учнівської молоді м. Маріуполь Донецької обл. (довідка № 13 від 23.02.2016 р.); Личаківського Будинку дитячої та юнацької творчості м. Львів

(довідка № 11 від 26.02.2016 р.); Фондового університету Хільдесхайм, Німеччина; Бердянського державного педагогічного університету (довідка № 64–13/304 від 10.03.2016 р.).

6. Рекомендації щодо використання результатів і висновків дисертації.

Позитивно оцінюючи практичну значущість дослідження Ілішової Ольги Миколаївни „Виховання культури міжетнічних стосунків підлітків у позашкільних навчальних закладах”, маємо акцентувати увагу на тому, що основні положення, теоретичні положення та практичні напрацювання, висновки, окремі додатки, що знайшли своє підтвердження у дисертації, можуть бути використані під час організації навчально-виховного процесу в позашкільних навчальних закладах, а також у професійній підготовці педагогічних працівників у системі вищої освіти, перепідготовці та підвищенні кваліфікації педагогічних кадрів позашкільних навчальних закладів та вчителів загальноосвітніх навчальних закладів, виховній роботі педагогів міжшкільних навчально-виробничих комбінатах, опорних школах територіальних об'єднань громадян, ресурсних центрах освітніх округів; у процесі розроблення навчально-методичних посібників, програм і методичних рекомендацій для педагогів, керівників гуртків, секцій і клубів позашкільних навчальних закладів.

7. Оцінка змісту дисертації, її завершеність загалом.

Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Дослідження системно організоване: чітко окреслено його об'єкт, предмет і мету, сформульовано завдання, забезпечено відповідність завдань та висновків, які логічно характеризують зміст основного тексту дисертації.

У першому розділі – “Теоретичні основи проблеми виховання культури міжетнічних стосунків” – з'ясовано стан розробленості проблеми в педагогічній теорії та виховній практиці позашкільних навчальних закладів; уточнено сутність ключових понять дослідження з позицій різних наукових підходів: філософського, соціологічного, культурологічного, етнопсихологічного та педагогічного.

На позитивну оцінку заслуговує сформульована дисертанткою сутність інтегрованого поняття “культура міжетнічних стосунків”, яке визначається, що культура міжетнічних стосунків – це складова загальної культури особистості, що виявляється в міжетнічних, економічних, культурних і духовних зв'язках різних народів та передбачає високий рівень знань, умінь та навичок гуманної поведінки у ситуаціях міжетнічної взаємодії на основі національної самосвідомості та системи духовно-моральних цінностей. Схарактеризовано три структурні компоненти культури міжетнічних стосунків: пізнавальний, емоційно-оцінний і поведінковий.

Заслуговує на увагу і схвалення визначення закономірностей процесу виховання культури міжетнічних стосунків: діяльність та спілкування –

основа виховного процесу, чим доцільніше організована діяльність підлітків, чим продуктивнішим є їх спілкування, тим ефективніше відбувається виховний процес в умовах багатокультурного освітнього простору; соціально-історичний досвід набувається із врахуванням своєрідності, специфіки потреб, мотивів, інтересів, тобто психічних процесів особистості; відповідність соціальної практики і характеру (спрямованості, змісту) виховного впливу на підлітків; сукупність дій об'єктивних (умови виховання у багатоетнічному освітньому просторі) і суб'єктивних (особистісні особливості педагогів і підлітків) факторів; інтенсивність виховання і самовиховання; активність всіх учасників міжетнічної взаємодії.

У другому розділі – “Виховання культури міжетнічних стосунків підлітків у сучасних позашкільних навчальних закладах” – науково обґрунтовано та проаналізовано особливості виховання культури міжетнічних стосунків підлітків у теорії та практиці навчально-виховної роботи позашкільних навчальних закладів; з'ясовано стан вихованості культури міжетнічних стосунків підлітків у позашкільних навчальних закладах у сучасних умовах багатокультурного суспільства.

На позитивну оцінку заслуговує здійснене дисертанткою визначення ефективних умов забезпечення виховання культури міжетнічних стосунків підлітків у позашкільних навчальних закладах важливим у яких є: врахування зовнішніх (компетентні викладачі, належні умови, наявність поліетнічного середовища, методична база та ін.) та внутрішніх (індивідуальні та вікові особливості розвитку національної та етнічної самосвідомості підлітків, етнічної толерантності, особистісна позиція вихованців, позитивні національні стереотипи та об'єктивні автостереотипи, ставлення до представників різних національностей, рівень пізнавальної активності, їх життєвий досвід тощо) чинників цього процесу; інформаційного (через спеціально організоване соціально-ціннісне спілкування, яке супроводжується обміном об'єктивної інформації в області національних культур, регулювати й коректувати досвід спілкування) та нормативного (соціальні форми є потужними засобами регуляції поведінки людини в суспільстві) забезпечення процесу міжетнічної взаємодії.

На особливу позитивну оцінку заслуговує визначення вихідних рівнів вихованості культури міжетнічних стосунків підлітків у позашкільних навчальних закладах на основі схарактеризованих критеріїв (інформаційно-пізнавальний, мотиваційно-позиційний, діяльнісно-поведінковий) і їх показників та чотирьох рівнів вихованості культури міжетнічних стосунків підлітків: високого, достатнього, середнього, низького, які відображають зміни від негативного й байдужого ставлення до інших етнічних груп і їхніх культур до позитивного ставлення, від неприйняття знань про культуру, звичаї, норми, цінності, стереотипи поведінки іншого народу до інтересу й потреби в придбанні нових знань, здатності самовдосконалення своєї особистості, від ворожої й агресивної поведінки між представниками різних національностей до встановлення дружніх і поважних стосунків.

У третьому розділі – “Методика виховання культури міжетнічних стосунків підлітків у позашкільних навчальних закладах та її експериментальна перевірка” – теоретично обґрунтовано та апробовано методику виховання культури міжетнічних стосунків підлітків у позашкільних навчальних закладах, розроблено ресурсне забезпечення навчально-виховного процесу з означеної проблеми.

Слід відзначити як позитив рецензованої роботи презентацію дисертанткою розробленої методики виховання культури міжетнічних стосунків підлітків у позашкільних навчальних закладах, сутність якої вона розглядає як фіксовану сукупність методів, прийомів, засобів оптимального розв’язання практичної проблеми шляхом організації діяльності всіх учасників навчально-виховного процесу у позашкільних навчальних закладах, з метою отримання запланованого результату. Окремої позитивної оцінки заслуговують визначені структурні блоки, які відображають елементи методики виховання культури міжетнічних стосунків підлітків у позашкільних навчальних закладах: цільовий (суб’єкти, мета, завдання), діагностичний (критерії, показники та рівні вихованості культури міжетнічних стосунків підлітків у позашкільних навчальних закладах), діяльнісно-організаційний (наукові підходи, зміст, етапи, функції, принципи виховання, методи, форми, засоби та умови) та результативний (результат). Важливо, що усі структурні елементи характеризуються єдністю та системністю, послідовністю відповідно до завдань дослідження.

Слід відзначити, що узагальнення цих даних дисертанткою, представлені у цьому розділі дає підстави погодитись з її висновками про позитивні зміни у вихованні досліджуваного феномена в експериментальних групах за всіма показниками, порівняно з контрольними групами. Тим самим, констатація зазначеного вище підтверджує висловлену нами раніше думку про теоретичну і практичну значущість здійсненого Ілішовою Ольгою Миколаївною наукового дослідження. Позитивним боком представленої дисертації є те, що в мовностилістичному її оформленні враховано специфіку наукового стилю мовлення й мовностилістичні особливості досліджуваної психолого-педагогічної проблеми.

Отже, можемо констатувати, що дисертаційна робота Ілішової Ольги Миколаївни за своїм змістом, стилем і логікою його викладу, розкриттю основних положень, висновків, здобутих й опрацьованих методами математичної статистики експериментальних результатів є завершеним комплексним, самостійним дисертаційним дослідженням.

8. Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації.

Загалом позитивно оцінюючи наукове і практичне значення здобутих дисертанткою результатів, відзначимо окремі дискусійні положення та висловимо деякі зауваження й побажання до змісту роботи:

1. Серед значного масиву міжнародних документів, що аналізуються в роботі в контексті полікультурної освіти, відсутня Педагогічна Конституція

Європи. Вважаємо, що саме в цьому документі розкриті концептуальні ідеї щодо побудови спілкування та взаємодії людей, насамперед у Європі, на засадах толерантності, гуманізму, взаємоповаги та виховання в царині полікультурності.

2. Представлена у дисертації схема структурних складових методики виховання культури міжетнічних стосунків підлітків у позашкільних навчальних закладах (С. 101 дисертації і С. 11 автореферату) мала б бути узгоджена з діючою сьогодні парадигмою дитиноцентризму та людиноцентризму, у контексті яких центром цієї методики мав би бути підліток, однак цього не зроблено і він простежується лише фрагментарно, що значно знижує розуміння його місця і ролі у структурі досліджуваного феномена.

3. У дисертаційній роботі на сторінках 115-116 Ви характеризуючи методи, форми та засоби виховання культури міжетнічних стосунків підлітків у позашкільних навчальних закладах у гуртках художньо-естетичного, еколого-натуралістичного, туристсько-краєзнавчого, гуманітарного, фізкультурно-спортивного, оздоровчого, військово-патріотичного, дослідницько-експериментального, науково-технічного напрямів. Однак, на наш погляд, увага під час характеристики формульованого етапу експериментального дослідження надається лише гурткам гуманітарного та туристсько-краєзнавчого напрямів.

4. У дисертаційній роботі на сторінці 101 в рисунку 3.1 “Методика виховання культури міжетнічних стосунків підлітків у позашкільних навчальних закладах” серед суб’єктів процесу виховання культури міжетнічних стосунків ви зазначаєте: підліток, вихованець гуртка та керівник гуртка, інші учасники навчально-виховного процесу. Проте в тексті дисертації та авторефераті належним чином не здійснено характеристику суб’єкт-суб’єктних стосунків.

5. Робота, на наш погляд, достатньо ілюстрована таблицями, схемами, рисунками та аналізом обробки статистичних даних, однак вважаємо, що окремі з них доцільно було б перенести у додатки, надавши більше уваги характеристиці виявлених чинників, закономірностей та напрямів реалізації формування досліджуваного феномену у навчально-виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів.

6. Висновки до першого, другого і третього розділу і частково загальні висновки дисертації бажано було б викласти більш логічно, а головне не так лаконічно, що дало б змогу набагато ґрунтовніше у відповідності до завдань, наукової новизни, практичної значущості дослідження розкрити здобуті результати. А в загальних висновках дисертації більше уваги надати характеристиці сутності саме провідних тенденцій і закономірностей формування досліджуваного феномена як дидактичної категорії.

7. З огляду на практичну цінність дисертаційної роботи, слід висловити побажання щодо впровадження результатів дослідження у вигляді методичних рекомендацій для викладачів вищих педагогічних та вчителів загальноосвітніх навчальних закладів.

9. Повнота викладу основних результатів дисертації в наукових виданнях.

Основні теоретичні положення та результати дисертаційного дослідження висвітлено в 30 (28 одноосібних) наукових публікаціях, із яких 11 – відображають основні наукові результати дисертації; 15 – апробаційного характеру; 4 – додатково висвітлюють наукові результати.

Особистий внесок автора у публікації “Особливості організації гурткової роботи позашкільних навчальних закладів з виховання культури міжетнічних стосунків” (2012, співавтор О. Гуренко) пролягає у визначенні змісту виховання культури міжетнічних стосунків відповідно до напрямів діяльності позашкільних навчальних закладів (автор. стор. 478 – 480); у колективній монографії “Професійна підготовка соціального педагога: здобутки, проблеми, перспективи” (2013) автором підготовлено підрозділ “Виховання культури міжетнічних стосунків підлітків у позашкільних навчальних закладах з позицій соціально-педагогічної теорії та практики” (автор. стор. 231 – 261). На основі аналізу змісту цих публікацій можна зробити обґрунтований висновок, що наукові положення, висновки і рекомендації, які було здобуто в результаті здійсненого дослідження та у друкованих працях здобувачки викладено достатньо повно.

10. Ідентичність змісту автореферату й основних положень дисертації.

Структурна побудова, зміст, висновки, що викладені в авторефераті, повністю відображають основні положення здійсненого дослідження.

11. Висновок.

Аналіз дисертації, автореферату та опублікованих праць дає підстави для висновку про те, що дослідження Ілішової Ольги Миколаївни „Виховання культури міжетнічних стосунків підлітків у позашкільних навчальних закладах”, є завершеною, самостійно виконаною науковою роботою, що має вагомe теоретичне і прикладне значення, заслуговує на позитивну оцінку, відповідає вимогам п.п. 9, 11, 12, 13, “Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника” (Постанова Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. за № 567) та іншим інструктивним вимогам Міністерства освіти і науки України щодо кандидатських дисертацій, а її автор – Ілішова Ольга Миколаївна – заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.07 – теорія і методика виховання.

Офіційний опонент:
 доктор педагогічних наук,
 професор, вчений секретар Відділення
 загальної педагогіки та філософії освіти
 НАПН України

Власноручний підпис
 стверджую
 Начальник загального відділу
 Національної академії педагогічних
 наук України

Г. П. Пустовіт